

ЛЕНИН И ПРОБЛЕМИТЕ НА ЛИТЕРАТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

Здравко Петров

I

Безспорно е, че за формирането на българската марксистеска интелигенция наред с Маркс и Енгелс най-много са спомогнали Плеханов и Ленин. В тая връзка могат да се споменат и младият Кауцки и Меринг. Но преди всичко най-трайно въздействие са оказали със своите трудове Плеханов и Ленин.

Известно е, че знаменитото съчинение на Плеханов „Монистическият възглед върху историята“ е имало силата за една нощ да превърне непредубедения ум в марксистки. Сам Ленин се изказва много похвално за тая книга, излязла от перото на високообразованния марксистки теоретик Г. В. Плеханов. По ред причини Плеханов дълго време владееше най-добрите български улове. (Затова неговите по-късни теоретически и политически грешки станаха източник на умствени „страдания“ в средата на страстните му поклонници, един от които е нашият голям критик и публицист Г. Бакалов.) Съвсем справедливо той взе почетно място в съзнанието на българските социалисти. Плеханов си спечели име и голям авторитет благодарение на това, че водеше непреклонна борба срещу разновидностите на западния ревизионизъм и опортюнизъм, завладели международното работническо движение след смъртта на Енгелс.

Тоя, който стоеше на смъртния одър на Фридрих Енгелс и се наричаше негов „ученик“ — Е. Бернщайн, пръв вдигна знамето на ревизионизма. Той искаше да освободи Марксовото учение от присъствието на „коварната“ диалектика, от наличието на „хегелианщина“. Плеханов в продължение на десетилетия воюваше срещу всякакви отклонения в областта на революционната теория, като се почне от Б. Кроче и се завърши с Мах и Авенариус. Той не позволяваше да бъде превратно тълкувано и изопачавано великото учение на Маркс. Тая негова черта на страстен борец за марксистеска чистота и „ортодоксия“ особено импонираше на българските социалисти, които водеха жестока борба срещу опортюнизма, срещу обшоделството. Немалка роля за неговото обаяние играеха и живите му връзки с женевските българи по това време. На тях им бяха направили незабравимо впечатление знаменитите сбирки, минали под ръководството на Плеханов в Женева — център тогава на руската революционна емиграция. Обикновено там са ставали спорове и разисквания по актуални проблеми, вълнуващи емигрантските среди. Там особено се е разисквало по философски и икономически проблеми. В тия времена на спорове и умствени търсения особено много се е говорило за социалното преустройство на обшеството. Всички си спомнят с умиление (даже буржоазно мислящите хора) за тая незабравима епоха на умствено брожение, осъществена на фона на една филистерска страна и прекрасното Женевско езеро.

Може да се напише цяла книга за проникването на идеите на Плеханов и Ленин в България. В миналото Г. Бакалов изнесе факта, че някои среди дълго време са смятали, че зад името „Н. Ленин“ се крие един от многобройните псевдоними на Г. В. Плеханов. Обаче недоразумението скоро се разсеяло. Не след дълго време се е оказало, че тоя „Н. Ленин“ (авторът на знаменитата брошура „Какво да се прави?“) е основателят на болшевиизма, който малко по-късно става основател и на съветската държава. Не случайно меншевикът Плеханов се е страхувал от „робеспериизма“ на Ленин. Ленин съдействува за помръкване славата на Плеханов, който дълго време беше „владетел на мисълта“ на руската революционна интелигенция. Разбира се, за това развенчаване на авторитета на Плеханов има причини и от обективен характер. Обстоятелството, че той не прие Октомврийската революция, го отчужди от руските революционни маси. Той обвиняваше вождя на руския пролетариат В. И. Ленин в „демагогия“ и „бланкизъм“, но нямаше друг начин да се вземе властта, история не се прави с бели ръкавици и красноречиви проповеди. Всичко това говореше, че Плеханов е приключен етап в руското умствено развитие.

По силата на редица обстоятелства Ленин и неговите идеи бяха по-трудно възприети у нас. Обикновено най-сложните исторически фигури (тия, които правят „коперникански преврат“ в науката) най-трудно се забелязват от съвременниците. Хора от типа на Ленин обръщат с главата „надолу“ историята.

Ленин отразява нова качествена епоха в руското освободително движение. Той е представител на нов тип интелигенция, интелигенция, която няма нищо общо с илюзиите на декабризма, с рудиновското красноречие и обломовската отпуснатост на старата руска интелигенция. Ленин е най-добре охарактеризиран не от друг, а от негов бивш приятел и политически враг, който казва за него, че „мирише на руска земя“. Едва ли може да се каже по-ласкав комплимент за един политик. Ленин е политик, надарен с историческа интуиция, реалистично въображение, безпощадна логика, шахматен поглед за историята. Той има остро чувство за „звездните мигове“ на историята.

Тоя човек със сокатовско чело и подвижни, монголовидни очи, в лицето на своите просветени врагове изглежда като полумитическа личност, понеже успя да извоюва властта на пролетариата върху една шеста част от света.

След смъртта на Маркс и Енгелс започва процес на брожение, разноезичие, даже открита измяна в лагера на световния социализъм.

Революционните традиции, завещани от великите учители, започват временно да заглъхват. Техните възшебни планове за преобразование на света започват да изглеждат неправдоподобни за успокоените съвременници, които все повече затъват в блатото на едно филистерско спокойствие. Но тая ера на безгрижие и опортюнизъм, чието олицетворение в киното е Макс Линдер, приключва с взривовите на декемврийското въстание от 1905 г. „Светът от вчера“ окончателно свършва с убийството в Сараево през 1914 г., което е повод за кръвопролитната Първа световна война, взела милиони жертви. Противоречията в епохата на империализма все повече нарастват. Войната даде развръзка на тия мъчителни възли. Русия е бременна с революция. Ленин е принуден от 1905 г. до 1917 г. да прекара живота си извън пределите на Русия, принуден е да преглъща горчивите плодове на емигрантското съществуване. Но оттам той много внимателно следи развойа на събитията в царска Русия. През 1917 г. забива неговият исторически час. Тоя човек, познаващ превъзходно икономическото развитие на Русия, разбира, че тая многострадална страна е бременна от исторически събития, които скоро ще сметат институциите на царизма. Както казва един негов съвременник, тоя „съдбоносен човек за Русия“ излиза от своето „подполие“ и взема най-активно участие в извършването на най-великата революция, която познава човечеството.

През тия десет съдбоносни „джонридовски“ дни се извърши това, което всички знаем, което е вече постфактум на историята.

Като крупна историческа фигура Ленин бавно, но сигурно зае своето място в международното работническо движение и в редиците на Интернационала. Неговото име не беше наложено с „декрет“, а дойде по линията на дълбокото убеждение. Вождът на италианските работници Ладзари (противника на Ленин в Цимервалд) постепенно застана на ленински позиции. Меринг, Клара Цеткин, Д. Благоев се преорентират по отношение на Ленин.

Партията на българските интернационалисти изстрадва Ленин не само теоретически, но и практически. Тая партия още преди Първата световна война вземаше (наред с люксембургизмът) почетно място в европейската левица. Но все още по ред въпроси стоеше далеч от принципите и практиката на болшевиизма. Владайските събития, Радомир, 9 юни 1923 г. — това са кървавите грешки на нейния неболшевиизъм. Но съвместно пролятата кръв между селяни и работници през 1913 г. и 1925 г. споиха исторически работническата класа и трудовото селячество. Всичко това стана гаранция за бъдещи социални победи на трудовите слоеве на българския народ. След тия исторически грешки, направени в един бурен период на нашето историческо и обществено развитие след Първата световна война и Великата октомврийска революция, на дневен ред дойде въпросът за отърсване на някои илюзии на миналото, преустройството на партията на ленински основи. Това е един дълъг период, който не мина гладко. Защото обезкръвяването на партията през 1923 и 1925 г. даде възможност за възникването на един сектантски курс в нейните редове. Известно време господствуваше в нея духът на лявото сектантство. Но след 1934 г., когато Г. Димитров пое ръководството на партията, стана възможно преодоляването на гибелния левосектантски курс, който все повече изолдирваше Комунистическата партия от широките народни маси. В тия години се постави въпросът и за ленинизирането на марксистическата мисъл у нас, на която все още тежаха някои стари авторитети. Не така лесно преминаха ленинските идеи в някои идеологически надстройки. Но при последна сметка изкуството и литературата изпитаха също така полъха на ленинските идеи. Някои спорове, станали в СССР през 30-те години по въпросите на ленинското наследство, дадоха специфично отражение на наша почва. След острата партийна критика на някои от слабостите на „деборинската школа“ започна бурното ленинизиране на марксистическата мисъл и у нас. Тоя процес в началото прие формата на едно по-пряко отражение на аналогичните процеси, които стават в интелектуалния живот в СССР, за да премине в наши самобитни форми, в едно кристализиране и изясняване на ленинските идеи в трудовете на българските философи-маркнисти като С. Гановски (Трудин) и Т. Павлов, литератори като Г. Бакалов и др. Особено Т. Павлов с публикуването на своята известна монография „Теория на отражението“ през втората половина на 30-те години спомогна за разработване на ленинските философски и естетически идеи, които по-късно станаха указание и за по-младите философско-естетически марксистически кадри, довели тоя исторически процес до успешен край. Те на практика освободиха нашето марксистическо литературознание от грешките, наследени от Плеханов и от някои други авторитети от епохата на II Интернационал, които гледаха твърде абстрактно и академично на изкуството. Те не го разглеждаха като мощно оръжие в ръцете на пролетариата.

Има голяма разлика между това, което мислеше Ленин за изкуството, и един Кауцки. Кауцки си представяше социалистическото общество като общество, в което има „хармония в производството, анархия в изкуството“. Обратно, Ленин застана на позиции не само на тенденциозността, но и партийността. Той доказа, че литературата не е „частно дело“ на тоя или она творец, който се ръководи от своя артистичен индивидуализъм, а най-общо казано, общопролетарско дело.

Ленин въоръжи Болшевишката партия с учението за партийността, което спомага особено за ориентиране в сложния лабиринт на културата и изкуството. Без ленинския партийен критерий човек трудно може да се справи сред разнообразните художествени явления и лесно може да се смъкне на дребнобуржоазни и буржоазни позиции. Разбира се, в тая кратка статия ние не можем да изброим всичките заслуги, които има Ленин за културата и изкуството. Тук ще вземем само един аспект — как класиците на марксизма-ленинизма и специално Ленин се отнасяше към въпросите на културното и литературното наследство.

II

Проблемът за културното наследство е много сложен. Той има чисто класови и общочовешки аспекти. Тоя проблем познава и разни исторически перипетии. При неговото третиране се допускат трагически заблуждения и курioзни случаи. Известно е, че в класовото, експлоататорско общество културата получава и съответно класови черти. В рамките на дадена културна сфера се борят разни класови тенденции. За да се ориентираш в тоя сложен свят на явления и противоречиви факти трябва да си въоръжен със солиден класов подход, добре да владееш учението за партийността, завещано от Ленин.

Всяка класа, когато се появи на арената на историята, заварва съответно културно наследство. Тя неизбежно трябва да вземе отношение към това, което е създадено преди нея. Тя разглежда наследството през призмата на своите класови интереси, и то в зависимост от историческите задачи, които си поставя. В зората на своето развитие буржоазната класа гледаше по-другояче на класическото наследство, отколкото сега. Тя сега извлича от него ретроградните форми и тенденции на мислене; опира се на такива авторитети, които я тласкат към ирационализъм, интуитивизъм, социален песимизъм.

Историческото съзнание на една класа се мени и в зависимост от тези промени се мени и нейното отношение към културното наследство. Някога, когато буржоазната класа воюваше със средновековието и феодалната идеология, тя показва на света скептичната, ехидна усмивка на Волтер. Тогава нейният идеологически арсенал се състоеше от рационализма и атеизма. В края на XVIII в. настъпателните синове на „третото съсловие“ размахваха трактатите на Волтер и Русо, на Холбах и Дидро. Но сега най-учените и изтънчени синове на тая класа все повече желаят да се освободят от властта на интелекта, от диктата на „рациото“. Появяват се мислителни, на които се нрави аристократическият йерархизъм на средновековието, които изпитват погнуса от „бунта на масите“. И всичко изглежда така странно, сякаш никога не са умрели Боналд и Жозеф дьо Местър. Но подобно повторение историята познава неведнъж. Както Маркс доказва в „18 брюмер“, мени се само историческата драпировка, менят се историческите костюми.

Обикновено гледната точка в историята се сменя бърже, особено на класи, които чувствуват своя социален залез. Спомнете си каква трактовка се дава на античността по времето на Просвещението в трудовете на Лесинг и Винкелман и как после всичко бива заменено с историческите концепции в Бургхард и Ницше. В епохата на империализма се стига до открита апология на робството, Спарта се величае за сметка на Атина от идеолозите на национал-социализма, които в лицето на Третия райх искат да видят една „нова Спарта“. Също така самата Френска революция, най-голямото създание на буржоазната класа от епохата на нейния възход, получи всевъзможни интерпретации. След Парижката комуна, във Франция се забелязва едно отдръпване от духа на великата революция. Консерватизъм има вече в книгите на Тен и разсъжденията на Ренан, който изпитваше отвращение от народните маси. Даже в знаменития роман на А. Франс „Боговете са жадни“ се забелязва тая тенденция. При него се чувствува умора

от революциите и исторически скептицизъм. Той иска да ни внуши, че страстите са по-трайни от революционните идеи, че при последната сметка прав е Еклезиаст, който твърди, че „няма нищо ново под слънцето“. Все повече историята става неприятна съюзница на експлоататорската класа. Един Ницше се провиква: „Стига история! Стига исторично!“ Експлоататорската класа не иска да бъде споменено нейното минало, особено революционните завети на миналото. Тя сега е станала себична, затворена в себе си, паразитна и психологически изражда се, а някога развяваше знамето на общочовешкия прогрес, издигаше лозунги от рода: Свобода, Братство, Равенство.

Пролетариатът като класа е най-безкористната класа в историята. Той дойде като законен наследник на най-хубавото в културата на миналото. Той иска да съхрани в себе си блясъка и интелекта на миналото, изяществото и грацията на старото изкуство. На капитанския мост на Великата октомврийска революция стоеше не един злобен екип на иконоборци, а хора, получили превъзходно образование. Болшинството на идейния щаб на Ленин се състоеше от хора, богати на идеи, на човешко красноречие, на виждане революцията в нейните всемирно-исторически мащаби. В провеждането на Октомврийската революция взеха участие най-добрите сили на редица страни. Всичко това даде силен отпечатък и върху културните мероприятия на тая революция, която беше безподобна в историята по своя характер и исторически размах.

Работническата класа като исторически конструктивна класа нямаше право на тесен кръгзор, на груб аршин при мерене на културни явления на миналото. Революцията, ако иска да се осъществи в сферата на културата, трябва да отхвърли тесния дух на тертулиановския максимализъм по отношение на завареното наследство. И в това отношение Ленин със своя исторически взор и мъдър такт направи много.

III

Класиците на марксизма се бореа за правилно отношение към класическото наследство. Още Енгелс в „Лудвиг Фойербах“ говореше, че само немските работници са истинските наследници на класическата немска философия. Марксизмът сам по себе си е един величествен синтез на миналото. Маркс съумя да абсорбира в своето учение всичките истини, които се носеха във въздуха на неговото време. И все пак той е твърде различен от своите велики съвременници и предшественици. Макар и излязъл от съзерцателните покои на Хегелова Германия, той създаде нещо качествено ново. Той се освобождава от много митологически и философски предания на миналото, развенчава маса кумири и фетиши. Но Маркс и Енгелс не щяха да създадат някаква качествено нова философия, ако проявяваха нихилистично отношение към миналото, към духовния опит на човечеството. Това личи не само по линия на икономическите и социални системи, на философското наследство, но и по посока на естетическите вкусове, които бяха далеч от всякакъв примитивизъм и „лудитство“ в сферата на изящното. Достатъчно е да се види как той гледаше на Елада и класическата древност. Меринг свидетелствува, че той считал за „непоправим идиот“ оня, който не разбира значението на античното наследство за пролетариата. В неговите съчинения се срещат имена и стилистични фигури, почерпани от античната книжнина.

Всяко изказване на Маркс е пропито с дълбоко уважение към класическото наследство на миналото. Маркс умееше да намери в изкуството на миналото не само общочовешкото, но и прогресивното, революционното. Трудовете му са съчетание на проблематиката на миналото с една нова трактовка. Те са изпълнени с висша, обективна логика и олимпийско остроумие. В неговата личност са съсредоточени тънкостите на диалектиката, блясъкът на анализа, дълбочината

на социалната критика на капитализма, универсалността на културата, революционният кипнеж на съвременността му.

Класиците на марксизма нямаха нищо общо със сантименталната критика на историята. Те имаха отрицателно отношение към еснафско-сантименталната критика на робството, особено когато зад нея се крие откритата апология на „свободния труд“ на капитализма. Енгелс пише: „Без робство не би имало гръцката държава, гръцко изкуство и науки, без робство не би имало и Рим. А без поставената от Гърция и Рим основа не би имало и съвременна Европа. .“

Създателите на научния комунизъм неведнъж говорят за голямото значение на културата на миналото за бъдещото социалистическо общество. Новото общество може да създаде нови форми в културата, само ако хвърли мост между миналото и настоящето. И досега трудовете на класиците на марксизма-ленинизма са източник на ползотворни идеи в това отношение. Те още от зародиш са забелязали опасностите от плебейско-нихилистично отношение към старата култура.

Продължавайки делото на Маркс, Ленин много внимателно подхождаше към проблемите на културата. Той също така поддържаше принципа за приемственост при изграждане на новите форми на пролетарската култура. Ленин смяташе, че най-трудната задача на победилата революция е творчески да използва постиженията на буржоазната култура, наука и техника. Според него пролетариатът трябва да стане наследник на най-доброто, което се съдържа в старата наука и техника, взета като производствен опит и натрупани научни знания. Болшевишката партия, начело с Ленин, неведнъж е водела борба срещу всякакви нихилистични настроения по отношение на старата интелигенция и култура, независимо дали те са изхождали от „ляво“ или дясно“. Такива документи, като писмото на ЦК на ВКП(б) от 1. XII. 1920 г. „За пролеткулта“, речта на В. И. Ленин на III конгрес на комсомола, ленинския проект за резолюция от 8. XII. 1920 г. — „За пролетарската култура“ изиграха решителна роля за разкриване идеалистическата същност на пролеткултовските теории, безвъзвратно се разсеяха илюзиите за изкуствен, лабораторен път за създаване на „оранжерийна“ култура.

Болшевишката партия, начело с Ленин, осъди като теоретически неверни и практически несъстоятелни опитите да се измисли „чиста“ пролетарска култура. Това би било на практика в действителност един логически и исторически абсурд. Защото в областта на културата съществува приемственост, взаимодействие и влияние между културите. И в това отношение пролетарската култура е плод на сложни взаимодействия и противоречиви влияния. Няма нищо по-опасно за една култура от това да се затвори в себе си, да придобие кастов характер, да пребрегне структурните елементи на общочовешката култура.

Не случайно Ленин неведнъж подчертава значението на старата култура. Тя се атакува лекомислено от редица хора, които живеят с патоса на октомврийския преврат и не могат да разберат, че той не означава в сферата на културните ценности едно недialeктично, голо, метафизическо отрицание. Партията, начело с Ленин, даде отпор на всякакви анархистически, футуристически настроения по отношение на миналото. Тя доказа, че в лозунги от рода „Да изгорим Рафаело“ се крие дребнобуржоазен радикализъм и грубо левичарство, който с обратен знак напомня „манифестите“ на италианския футуризъм. Зад фалшивите построения на художествения нихилизъм прозира едно настроение, което говори за неовладяване марксистическото учение за културното наследство. Но това антиисторическо, метафизическо и при последна сметка антипролетарско гледище не можа за дълго време да си пробие път. Бърже беше ризкрит вредният резултат на подобна антиленинска постановка за културата. Ако партията — и Ленин — не беше разобличила подобни фалшиви постановки и възгледи (макар и прикрити

зад псевдолеевичарска фразеология и свръхпрогресивност), то в ранната съветска култура би се внесъл дух на мрачно разрушителство и ново „естетическо варварство“, от което някога се боеше Хайне. Но както е известно, претенциозните и кресливи лозунги за нова култура, за изхвърляне на всичко „зацапано от буржоазно произхождение“ се оказва нещо ефимерно и модно, преходно. Пушкин, Толстой и Достоевски си останаха там, където бяха и никой не можа да ги побутне. При последна сметка надделява духът на „славното минало“ на класиката, културните традиции, които не могат да бъдат зачертани с един лекомислен замах. Разбира се, отношението към тоя или она деятел на културното минало търпи сложни пречупвания в съвременността както и самата култура, завещана от старите векове.

Всичко това е било един твърде мъчителен и противоречив процес на изясняване отношението на пролетариата към завареното класическо наследство. Пролетариатът, законно опиянен от своето място в историята, в началото страда от известни „людитски“ настроения в сферата на изияшното, но опитните ръководители затова са ръководители да го ориентират в сложния лабиринт на културното наследство. Не случайно Ленин така категорично говореше пред немската комунистка Клара Цеткин, че ние няма да унищожим старото само защото е старо, че хубавото трябва да се съхрани, независимо че е старо. Ленин със своя провицателен исторически взор още от зародиш не позволи да се развият културно нихилистически настроения в средата на пролетариата по отношение на културната старина, нещо, което е неизбежно в първоначалните етапи на всяка революция. Не случайно той си избра за пръв помощник в областта на просветата и културата А. В. Луначарски, защото добре знаеше, че тоя марксист не притежава „кокоши кръгзор“, а вижда процеса на културата във всемирноисторически мащаби, има собствено гледище за всяко произведение на световната литература. Без хора като Луначарски не би се осъществила така всестранно и ползотворно ленинската политика за създаване на нова, социалистическа култура, която ще бъде синтез на най-хубавото в културата на миналото и културните потребности на революционната действителност. Ленин добре знаеше, че Луначарски е един изияшен мост между културата на старите векове и културата, която идва като исторически резултат на Великата октомврийска революция. И действително Луначарски свърши голяма работа на пролетариата, който се надигаше да опознае висините на човешкото познание и изкуство, доскорошните „парии презрени“ ставаха господари на живота. Луначарски съвестно провеждаше ленинските директиви в областта на културното творчество. Опасностите от сектантство и „чистоплюйство“ в руското културно движение след Октомврийската революция бяха своевременно отстранени и то благодарение на личности като Ленин и Луначарски. Опитите на футуристите, на всички скандални артистически групички, изпълващи със своята пъстрота това противоречиво време, да обругаят естетически и незаслужено литературното минало, претърпяха провал в светлината на Лениновата културна политика.

Ленин като авторитет твърде бавно зае своето място в средата на българските литератори. Тоя процес трябваше да мине през редица бариери от политически и теоретически характер.

IV

Според авторитетните изявления на редица деятели на международното работническо движение, Българската комунистическа партия е една от най-старите партии в Европа, отличаващи се с висока принципиалност в класовата политика и бойки традиции. Нейните големи исторически заслуги неведнъж са подчертавани от ръководителите на Комунистическата партия на Съветския

съюз и то от най-високата трибуна на редица форуми на международното работническо движение.

Голяма роля за сформирването на Българската комунистическа партия изигра Д. Благоев и неговите съратници. Животът и дейността на Благоев е цял подвиг. В тежките условия на икономически изостанала страна, Благоев основа Българска работническо-социалдемократическа партия и издигна знамето на социализма. Но заслугите на Д. Благоев не се ограничаваха само в сферата на политиката, класовата борба, борбата срещу ревизионизма, анархизма, буржоазния либерализъм. Той има заслуги към литературата. Той след Ботев е един от създателите на българската реалистична критика. Но това, което не свърши Ботев, направи го Д. Благоев при други политически условия. Христо Ботев живееше в условията на национал-демократическата революция, той беше страстен поклонник на руската революционна мисъл от 60-те години, но беше исторически ограничен в своето време. В негово време пролетариатът още не беше се появил на историческата сцена. Благоев вече има на своя страна предимствата на историята. Той вижда как у нас се сформира работническата класа, как настъпва в българската литература все по-отчетлива класова и идеологическа диференциация. Също така той е свидетел на формирането на индивидуалистическата литература с присъщата на нея безидейност и еротика, отход от „големите идеи на века“. Той е свидетел и на „ренегирането“ на редица крупни таланти от позициите на социализма. В тия условия Благоев се бори за тенденциозност в изкуството, обявява се срещу апологетите на обществения и литературен индивидуализъм около кръга „Мисъл“. Макар че той извърши редица грешки при оценката на някои дарования и по-специално на литературното наследство (защото със своята естетика тогава той не стоеше на ленински позиции), той направи много за прокарване пътя на идеите на социализма в литературата, за засилване партийните критерии в изкуството. Със своя остър теоретически ум той въоръжи партията на тесните социалисти с много нови идеи, оценки, теоретически догадки, идейни постановки, които по-късно станаха идейно оръжие на по-младите критически кадри от лагера на марксизма. Не случайно Т. Павлов извади на бял свят „забравеното“ теоретическо и литературно наследство на Дядото през 30-те години, особено силно акцентува неговите силни страни в условията на разгънатата се борба за ленинско преустройство на теоретическата и критическата мисъл. През 30-те години наследството на Г. Бакалов (макар че само по себе си е крупно и интересно) не стоеше на дневен ред. В своята брошура за делото на Г. Бакалов големият наш философ-марксист и литературен теоретик Т. Павлов даде заслужено висока оценка на литературно-критическата дейност на Д. Благоев и като теоретик със самобитна и задълбочена мисъл го постави над Бакалов. В условията на засилване борбата срещу слабите страни на плехановската естетика бе съвсем естествено да се разгледа и в критическа светлина литературно-критическото дело на Г. Бакалов. И това можеше да го извърши само Т. Павлов, който беше напълно подготвен и узрял да приеме ленинските критерии в литературата и изкуството, над него не тежеше вече „тесняшкото“ идеологическо наследство, отрицателното отношение на партията в някои периоди към Вазов.

Д. Благоев неведнъж се е обръщал към нашето литературно наследство. В тия години на остра класова борба и война срещу всевъзможните отклонения от класовото пролетарско движение са допушани грешки от страна на партията на тесните социалисти. В тия години се търси приемствена връзка между „комунарското“ у Ботева и неговия прилив в младия авангард на поетите на социализма. Редица имена на писатели критически реалисти и на литератори с демократически убеждения са пренебрегнати от марксистическата критика. Но не трябва да се мисли, че като цяло тесняшката партия и по-специално Д. Благоев са грешели при оценката на литературното наследство. Както неведнъж е посочвано,

Д. Благоев първи даде след Освобождението правилна оценка на идейното наследство на Ботев, освободи го от буржоазни фалшификации, разкри „комунарското“ в неговото мислене. И то в едно време, когато на социалната арена се беше появила хищната буржоазна класа, жадна за капитали. Тя беше вече обърнала гръб към великите идеали на Възраждането. Рицарите на „първоначалното натрупване на капиталите“ бяха чужди по психология на героите на миналото, които умираха по чукарите, възнеха по емигрантските кръчми или увисаха на турско бесило. За следосвобожденския министър Живков (каква ирония на историята, той беше брат на жената на Д. Благоев) Ботев не беше нищо повече от един хъш, някакъв „безделник“. Още в тия години на създаване на капитали и буржоазен комфорт се сложи една линия на отрицание по същество на делото на Ботев, на неговата недооценка на поет. Някои хора желаеха да се изтръгне революционното жило на неговата поезия, това, което го прави кумир на млада България и нейната младеж. Индивидуализмът, който все повече вземаше място в литературата след поражението на някои селски движения у нас и краха на Илинденското въстание, не изпитваше особено притегателна сила към Ботев. В тия „глухи“ и „буржоазни“ години той беше разглеждан твърде формално, естетски, буквоедчески. Даже някои литератори сведоха неговото гениално поетическо творчество до някакво „подражание на народната песен“. Но това беше нищо в сравнение със зловещо-скандалната книга на Макдъф за Ботев и идиотското твърдение на генерал Жеков, че Христо Ботев е бил първия „национал-социалист“ (!!). В тоя смисъл заслугата на марксистеската критика за правилното осветяване историческото дело на Ботев е изключително голяма. От Димитър Благоев до Тодор Павлов в средата на марксистите съществува изключително преклонение пред паметта на автора на „Хаджи Димитър“ и „Обесването на Васил Левски“.

Още в зората на нашата критика Д. Благоев със своя теоретически ум видя мястото на Ботев в нашата литература. Много жалко, че той не обърна същото внимание на Вазов, че заради някои карикатурни образи на социалисти той не видя значимостта на неговото дело. Но той не се отнасяше напълно отрицателно към него, особено ценеше някои негови произведения, писани преди Освобождението, отразяващи „пиянството на един народ“ по време на националноосвободителните борби. Също Бакалов ценеше „Епопея на забравените“, макар че при него тежеше отрицателният знак. При цялата си пристрастна критика Г. Бакалов не смее да „развенчае“ със своето полемично, писаревско перо най-големите постижения на Вазов в областта на поезията. Също така от вазовската проза той подлага на унищожителна критика само някои идейно несъстоятелни от негово гледище образи. Но той не дръзва да докосне образи, които са получили всенародно признание и любов.

Ранната марксистеска критика има заслуги и при осветляването на творчеството на Л. Каравелов, Т. Влайков, Хр. Максимов (Мирчо) и други автори с народнически тежнения. Но през 90-те години, когато започна разслояването на българската литература, отходът от идеите на социализма, нашата критика се отнесе несправедливо към някои големи имена, не оцени критическия реализъм като направление в нашата литература, също така обявяваше лесно в „декаденти“ тия, които бяха уж захвърлили своята „социална цигулка“. Вече в условията на усложняващия се литературен живот, на нахлулия западноевропейски модернизъм и индивидуализъм, не беше лесно да съдиш за литературните явления. Критериите за „наши“ и „чужди“ таланти все повече започват да изглеждат нелепи и исторически анахронични, макар че се запазват под различни форми дълго време, докато се стигне до една „преоценка на ценностите“ в навечерието на 9 септември 1944 година. Може да се каже, че едно близо десетилетие до историческата дата беше изпълнено с корективи по отношение едно или друго голямо

име на миналото, извън числата, пролетарска линия. Постепенно елементарно политическите и идейни критерии се заменят и с историко-естетически. Но по силата на редица причини във времето на Благоев не можеше да се даде една широка постановка по тоя въпрос за наследството. Дълго време даже по времето на Г. Бакалов съществува едно изострено нихилистично, неленинско отношение към културното наследство (което съвпада с господстващите известно време в редиците на Българската комунистическа партия сектантски тенденции в областта на революционната практика и теория). Едва след като съветският печат през 30-те години повдигна някои въпроси около ленинската методология и по-специално за философското и литературно наследство на Ленин, твърде неоченоено в условията на негласния меншевизъм в литературознанието и у нас се повдигнаха тия въпроси. На наша почва също се намериха „староверци“, които останаха верни на грешките на Плеханов. Други болезнено се освободиха от обаянието на старата плехановска методология. Г. Бакалов, нещо което прави чест на страстното му перо, публично скъса в брошурата „Против меншевизма в литературоведението“ с остарелите постановки на плехановската естетика. Както е известно, пак през тия години беше разгромена естетиката на „раповци“ и други вулгаризатори, беше преодолян вулгарният социологизъм в литературознанието, заговори се за ново отношение към класическото наследство. В Съветския съюз се смени отношението към Пушкин. Той не беше разглеждан така класово-ограничено и социално категорично, както в миналото. През тия години настъпиха и аналогични процеси у нас. За редица хора вече беше ясно, че Вазов е и наш крупен национален поет. Но при нас не така лесно се стигна до едно прозрение, по тия въпроси, тоя процес трябваше да мине през редица индивидуални усилия, докато се стигне до една твърда, историческа, марксистическа постановка. Доста големи разpravии си е имал един Ангел Тодоров (в условията на „РЛФ“) със своя необоснован пиетет към П. П. Славейков през тия сектантски години. Същото приключение е изпитал и Т. Павлов за неговото отношение към нашия народен поет Вазов. Тогава е излязло циркулярно писмо по партийните организации срещу Т. Павлов заради неговото становище за Вазов. Сега всичко това в светлината на историята може да изглежда забавно, но някога не е било така.

През 30-те години Т. Павлов особено много направи за ленинското извисяване на марксистическата мисъл в България. Неговата голяма роля на идеологическия фронт на партията се почувствува особено след смъртта на Г. Бакалов. В тия години мълчаливо или немълчаливо той излезе с благородна „ревизия“ на неговите критически увлечения и грешки. Някои прекалени поклонници видяха в тоя критически жест нещо далеч напомнящо отношението на Хайне към Бьорне. Но за разлика от старата полемика между великия поет и талантливия публицист на дребнобуржоазния радикализъм, тук няма никакво лично пристрастие и злъч, а тъкмо обратното — от трудовете на Т. Павлов вее обективност, историзъм, зряла марксистическа методология, която изключва всякакви дребнави страсти, на която не беше чужд приживе иначе отличаващият се с големи заслуги покоен критик. Г. Бакалов беше разгледан в критическа светлина, но действително на подсъдимата скамейка на историята беше подложена не неговата енергична и темпераментна фигура, изпълваща книжовния живот на половин столетие, а незрелостта на нашата естетическа и критическа мисъл.

С Г. Бакалов си отиде цяла епоха в литературознанието, с нейната писаревска незрелост, с призрака на „социалния еквивалент“, със своеобразното ѝ остроумие и логика. Идваше вече една нова епоха в литературата, която ще възкреси наново най-доброто в нашите национални традиции в литературата. Девети септември даде нов тласък на ленинското осветляване на литературната история (въпреки някои зигзаги и сектантски увлечения в първите години на историческата промяна), на литературното минало, в нова светлина засияха някои стари имена.